

БРЕХНЯ, ВИТІК ІНФОРМАЦІЇ І ОЗНАКИ БРЕХНІ

Вісім років по тому, як Річард Ніксон залишив посаду президента, він все ще заперечував, що часом відверто *брехав*, але визнавав, що, подібно до інших політиків, дещо *приховував*. Це було необхідно для того, аби здобути й у подальшому утримувати свою посаду; стверджував він. «Не слід говорити все, що ви думаєте про ту чи іншу людину, тому що вона може стати вам у нагоді... Необачно висловлювати свою думку про світових лідерів, тому що, можливо, вам доведеться мати з ними справу в майбутньому» (*San Francisco Chronicle*, October 28, 1982, p. 12).

Ніксон не самотній у своєму прагненні уникати терміну *брехня*, особливо коли замовчування правди може бути виправданим.

Проте ставлення до брехні може змінюватися. Джоді Пауел, прес-секретар колишнього президента Картера, намагався виправдовувати навіть явну брехню: «З самого початку, щойно журналіст поставив найперше незручне питання державному чиновнику, почалися дебати про те, чи має уряд право на брехню. Має. За певних обставин уряд не тільки має право, але зобов'язаний брехати. За чотири роки мого перебування в Білому домі я стикався з такою необхідністю двічі». Далі він описує випадок, у якому вдався до брехні, щоб пом'якшити «великий біль і збентеження безлічі безневинних людей». Інша брехня, в якій він зізнався, полягала в запереченні факту підготовки збройного звільнення американських заручників в Ірані. (Jody Powell. *The Other Side of the Story*. New York: William Morrow & Co., 1984.)

В Оксфордському словнику англійської мови зазначено: «У сучасному повсякденному житті слова [брехня] зазвичай є відгінком яскраво вираженого морального осуду, і у шкільній бесіді його намагаються уникати, часто замінюючи пом'якшеними синонімами «обман» і «неправда»» (*The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*, New York: Oxford University Press, 1971, p. 1616). Досить легко

називати певну людину брехуном, якщо вона вам неприємна, але важко вжити це слово стосовно людини, яка, незважаючи на свою явну брехливість, подобається вам чи викликає у вас захоплення.

Рис. 2.1. Президент США Джиммі Картер (Jimmy Carter) і його прес-секретар Джоді Пауел (Jody Powell), 10 лютого 1977 року (Знімок з бібліотеки президента Дж. Картера)

Ще задовго до Вотергейтського скандалу президент США Річард Ніксон стосовно своїх опонентів-демократів так образно визначив зміст слова «брехун»: «Чи купите ви старе авто в такої людини?» Тимчасом вміння Ніксона приховувати правду і явно брехати його республіканські манувальники трактували як доказ політичної кмітливості.

Вотергейтський скандал — політичний скандал у США у 1972–1974 роках, що закінчився відставкою президента країни Річарда Ніксона. За чотири місяці до президентських виборів 1972 року у штабі кандидата в президенти від демократичної партії у готелі «Вотергейт» було затримано п'ятьох чоловік, які проникли в готель шляхом злому. Вони налаштували апаратуру для підслуховування і фотографували внутрішні документи штабу демократів. Громадськість цікавило не тільки те, чи стояв Ніксон за конкретною групою з п'яти зломщиків, а й те, як він і його штаб реагували на події постфактум — зокрема це стосувалося об'єктивності їхнього розслідування.

Все це, однак, не має відношення до мого визначення брехні чи неправди (я використовую ці слова як синоніми.) Багато людей — наприклад, ті, хто бреше ненавмисно, — хоча і говорять неправду, це є брехунами. Жінка з параноїдальною манією, яка стверджує, що вона Марія Магдалина, аж ніяк не брехуха, хоча її твердження є неправдивим. Неудача поради клієнту про спосіб інвестування не є брехнею, якщо фінансовий консультант сам не знає правди. Деякі люди, чия

зовнішність справляє оманливе враження, не обов'язково є брехунами. Богомол, стаючи схожим на травинку, бреше не більше, ніж людина, високій лоб якої наводить на думку, що вона розумніша, ніж це є насправді.

Цікаво звернути увагу на походження подібних стереотипів. Високий лоб помилково наводить на думку про великий обсяг мозку. Думка про жорстоку вдачу людини з тонкими губами заснована на влучному спостереженні, що губи звужуються в моменти гніву. Помилка полягає у застосуванні ознаки тимчасового емоційного стану до визначення постійної риси характеру. Такий висновок ґрунтується на тому, що губи у людей стають тонкими через безперестанну звичку гніватися, і при цьому не береться до уваги те, що тонкі губи можуть бути просто спадковою ознакою. Так само переконання, що люди з пухкими губами є чутливими, помилково будується на вірному спостереженні, що губи під час сексуального збудження набухають, наливаючись кров'ю. Знову при цьому ігнорують той факт, що товсті губи можуть бути просто спадковою ознакою. (Paul F. Secord, *Facial Features and Inference Processes in Interpersonal Perception // Personal perception and Interpersonal Behavior*, Ed. Taguiri R. and Petrullo L. Stanford: Stanford University Press, 1958; Paul Ekman, *Facial Signs: Facts, Fantasies Possibilities // Sight, Sound and Sense*, Ed. Sebeok TA Bloomington: Indiana University Press, 1978).

Брехун може *обрати*: брехати йому чи ні. Брехня — цілком умисна дія: брехун завжди бреше навмисно. Брехня може мати або не мати виправдання з боку брехуна і суспільства. Брехун може бути порядною або поганою людиною, приємною або неприємною особистістю. Але людина завжди обирає сама — збрехати чи сказати правду, а тому вбачає різницю між цими діями.

Досі тривають суперечки про те, чи можуть або не можуть брехати тварини. (David Premack and Ann James Premack, *The Mind of an Ape*, New York: W.W. Norton and Co., 1983. David Premack and Ann James Premack, *Communication as Evidence of Thinking // Animal Mind — Human Mind*, Ed. Griffin D.R. New York: Springer-Verlag, 1982.)

Патологічні брехуни, які усвідомлюють, що брешуть, але не можуть контролювати свою поведінку, не відповідають цьому визначенню. Також це стосується людей, які самі не знають, що брешуть, і яких називають жертвами самообману.

Хоча я не заперечую існування патологічних брехунів і людей, які є жертвами самообману, проте їх дуже важко визначити. Звісно, що свідчення брехуна не можна розглядати як доказ. Після викриття брехун з метою пом'якшити покарання може стверджувати, що він став жертвою самообману.

Іноді брехун може сам повірити власній брехні. У такому разі його не можна вважати брехуном, і його брехня, з причин, які я поясню в наступному розділі, розкрити значно важче. Випадок з життя Муссоліні доводить, як шкідливо часом вірити у власну брехню: «У 1938 році склад дивізій [італійської] армії був скорочений з трьох полків до двох, що задовольняло Муссоліні, оскільки тепер він міг заявити, що фашисти мають шістдесят дивізій, хоча насправді їх було майже вдвічі менше. Ці зміни стали причиною колосальної дезорганізації армії саме перед початком війни. До того ж він, забувши про ці зміни, кількома роками пізніше трагічно прорахувався в оцінці реальної сили своїх військ. Здається, що таким чином йому не вдалося нікого, крім себе, ввести в оману». (Автор цитати Майкелю А. Ханделю (Michael A. Handel) за згадку про це в його досить гострій і полемічній статті *Intelligence and Deception // Journal of Strategic Studies* 5, March 1982, pp. 122–154 з цитатою із Mack Smith D. *Mussolini's Roman Empire*, p. 170.)

Визначаючи брехню, слід брати до уваги не тільки самого брехуна, а й жертву брехні. Вона не просить, щоб її ввели в оману, і брехун не робить будь-якого *попереднього повідомлення* про свій намір збрехати. Було б, наприклад, дивно називати брехунами акторів. Глядачі заздалегідь згодні сприймати їхнє перевтілення і саме тому люди ходять до театру. Актори, на відміну від шахраїв, грають свої ролі відкрито. Звісно, що клієнт не буде дотримуватися порад брокера, який надасть хоча і переконливу, але недостовірну інформацію. Якби Мері, пацієнтка психіатричної клініки, попередила доктора, що буде виявляти почуття, яких насправді не відчуває, брехні не було б, як її не було б і в тому випадку, якби Гітлер попередив Чемберлена, аби той не надто довіряв його обіцянкам.

Йдеться про Мюнхенську угоду (ще відома як Мюнхенська змова), підписану 30 вересня 1938 року прем'єр-міністром Великої Британії Невілом Чемберленом, прем'єр-міністром Франції Едуаром Даладье, рейхсканцлером Німеччини Адольфом Гітлером та прем'єр-міністром Італії Беніто Муссоліні. Угода стала вирішальним кроком на шляху до остаточної ліквідації державної

самостійності Чехословаччини в березні 1939 року, коли Німеччина захопила всю територію країни.

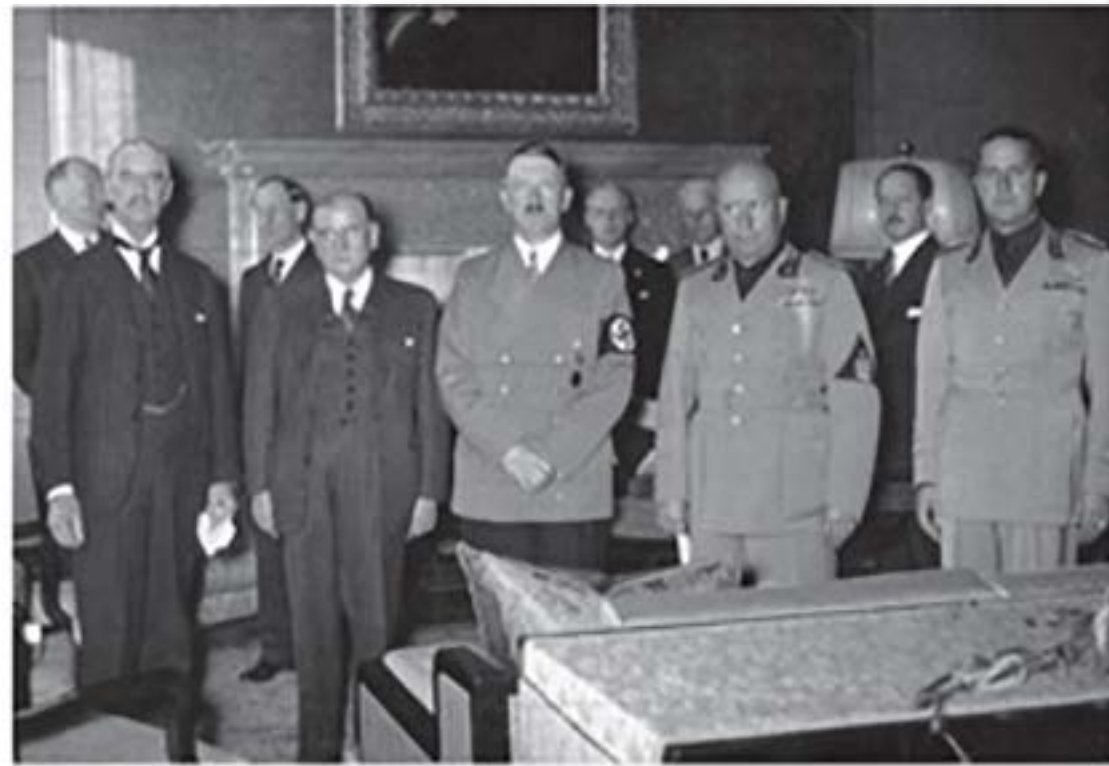
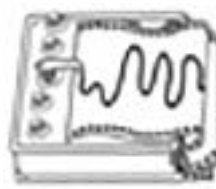

Рис. 2.2. Чемберлен, Даладьє, Гітлер, Муссоліні і Чіано (зліва направо) до підписання Мюнхенської угоди, 30 вересня 1938 року (Знімок з Федерального архіву Німеччини)

За моїм визначенням брехні, або обман — це дія, якою одна людина вводить в оману іншу, роблячи це навмисно, без попереднього повідомлення про свої цілі і без чітко вираженого з боку жертви прохання не розкривати правди.

Це визначення стосується твердження Ервіна Гоффмана про нахабну брехню, коли «існують незаперечні докази брехні, а брехун, знаючи про це, все одно продовжує брехати». Гоффман не обмежувався тільки цим визначенням брехні, його цікавили й інші можливі спотворення дійсності, в яких різниця між правдою і брехнею не є настільки явною: «... навряд чи є які-небудь щоденні справи або взаємини, учасники яких не приховують будь-яких слів чи дій заради створення сприятливого враження». (Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books, 1959, p. 59, 64.)

Визначають дві основні форми брехні: *замовчування* і *перекручування*. (Цю різницю визначають більшість дослідників брехні. Докладніше про практичне застосування цієї відмінності під час аналізу військової брехні див.: Michael A. Handel, *Intelligence and Deception* // *Journal of Strategic Studies* 5, March 1982, pp. 122-154; Whaley B., *Toward a General Theory of Deception* // *Journal of Strategic Studies* 5, March 1982, pp. 179-192.) Замовчуючи, брехун приховує істинну інформацію, але не повідомляє помилкової. При

спотворенні брехун уже втручається у справу — він не тільки приховує правду, а їй надає патомість неправдиву інформацію, видаючи її за справжню. Часто тільки поєднання замовчування і спотворення призводить до брехні, але інколи брехун може досягти успіху, лише замовчуючи правду.

Не всі вважають замовчування брехнею. Багато людей приймають за брехню тільки відверте спотворення дійсності.

Наприклад, Сісела Бок вкористовує термін «брехня» для того, що я називаю спотворенням, а термін «таємниця» — для замовчування. Така різниця має важливе моральне значення і означає, що «брехня сприймається негативно, на відміну від таємниці». (Sissela Bok, *Secrets*. New York: Pantheon, 1982, p. XV.)

Наприклад, у випадках, коли лікар не повідомляє пацієнтові про те, що його хвороба смертельна, або чоловік не говорить дружині, що під час обідньої перерви зустрічається в motelі з її найкращою подругою, або поліцейський не ставить підозрюваного до відома про те, що його розмови з адвокатом прослуховуються, жодна помилкова інформація не передається. Проте всі ці випадки підпадають під моє визначення брехні. Тут жертви брехні не просять ввести їх в оману, а ініціатори замовчування правди діють умисно, тобто без попереднього повідомлення про свій намір приховати якісь факти. Інформацію приховують навмисно, з наміром, а не випадково. Проте бувають і виключення, тобто замовчування не можна вважати брехнею, якщо існує певна попередня домовленість з цього приводу. Наприклад, якщо чоловік і дружина згодні на вільний шлюб (тобто вони домовились не розповідати про свої зради, доки партнер не запитає про це прямо), то замовчування про побачення в motelі не буде брехнею. Або якщо пацієнт заздалегідь просить лікаря не повідомляти поганих новин про своє здоров'я, замовчування також не буде брехнею. Однак за законом підозрюваний має право на конфіденційну бесіду з адвокатом, і замовчування про порушення цього права в будь-якому разі є брехнею.

Зазвичай, якщо є можливість вибору *форми* брехні, брехуні радше воліють замовчувати, ніж спотворювати правду. Замовчування має більше переваг. Перш за все, змовчати завжди легше, ніж явно обдурити. Для цього нічого не треба робити. Факт замовчування важко викрити, оскільки не треба розробляти «легенду», на відміну від спотворення правди. Авраам Лінколн зауважив, що в нього недостатньо добра пам'ять, аби брехати. Якщо лікар бреше хворому з метою приховати смертельну хворобу, він мусить дуже добре

запам'ятати все, що з цього приводу сказав пацієнтові, щоб за кілька днів не занепасти у власній брехні.

Замовчування приваблює брехунів ще й тому, що воно здається менш ганебним, аніж спотворення. Це пасивна, а не активна форма брехні. І хоча обидві ці форми можуть однаково зашкодити жертві брехні, проте брехуни відчують набагато менше почуття провини при замовчуванні, ніж при спотворенні правди.

Втім, Єва Світсер висловлює цікаве зауваження про те, що жертва може відчувати себе більш ображеною саме замовчуванням, ніж спотворенням інформації. Замовчування наче позбавляє жертв можливості поскаржитися на брехню і вони радше відчують, що брехун скористався юридичною лазівкою. (Eve Sweetser, *The Definition of a Lie // Cultural Models in Language and Thought*. Ed. Naomi Quinn and Dorothy Holland (Cambridge University Press, 1987) p. 56.)

Брехун може заспокоювати себе думкою, що жертва здогадується про брехню і просто не хоче дивитися правді в очі. Жінка може подумати, наприклад, так: «Мій чоловік певне знає, що я йому зраджую, адже він ніколи не питає мене про те, де я перебуваю вечорами. Я ж не брешу йому, а виявляю обережність з гуманних почуттів до нього. Я волію не принижувати його і не змушую його переживати через мої зради».

Крім того, замовчування завжди легше виправдати в разі розкриття правди. Брехун може сказати, що сам нічого не знав, чи забув, чи мав намір розповісти всю правду пізніше тощо. Коли людина після присяги починає свідчити, попереджаючи «якщо мені не зраджує пам'ять», то вона тим самим забезпечує собі лазівку для виправдання: раптом пізніше виявиться, що вона чогось не розповіла. У цьому разі немає необхідності постійно пам'ятати вигадане, навмисне утримуючись на межі між спотворенням і приховуванням істини. Це знадобиться лише тоді, коли брехун більше не зможе мовчати, а на питання потрібно буде дати чітку відповідь. При спотворенні ж правди брехун може посплатися лише на забудькуватість. Таким чином, можна взагалі уникнути необхідності пам'ятати вигадану історію. Достатньо лише пам'ятати про свою погану пам'ять. І якщо правда раптом випливе назовні, брехун завжди зможе заявити, що її не збирався нікого вводити в оману, оскільки його самого підвела пам'ять.

Події, пов'язані з Вотергейтським скандалом, через який президент Ніксон позбувся своєї посади, чудово ілюструють використання

стратегії «забудькуватості». Спочатку, з накопиченням важливих доказів причетності до цієї справи, були змушені вийти у відставку помічники президента Г. Р. Халдеман і Дж. Ерліхман. Тиск на Ніксона посилювався і місце Халдемана посів Олександр Хейг. «Не минуло й місяця, як Хейг повернувся в Білий дім, а вже 4 червня 1973 року вони з Ніксоном обговорювали можливу відповідь на серйозні звинувачення, висунуті на адресу президента Джоном Діном, колишнім радником Білого дому. Відповідно до магнітофонного запису їхньої бесіди, що стала відомою завдяки розслідуванню в порядку імпичменту, Хейг запропонував Ніксону посплатися на неможливість згадати всі деталі і таким чином викрутитися з ситуації» (Rosenbaum D. E. *New York Times*, December 17, 1980).

За рішенням Верховного суду США касети, записані через кілька днів після інциденту у Вотергейті, було опубліковано. На них Ніксон обговорює Вотергейтську історію і способи перешкоджання розслідуванню за допомогою ЦРУ й ФБР. Ніксон, передбачаючи неминучий імпичмент, пішов, нарешті, у відставку. Дотепер не доведений зв'язок цього інциденту з адміністрацією Ніксона. Відомо, що в нього були плівки з нелегально записаними переговорами демократів, але те прослуховування аж ніяк не було пов'язане з готелем «Вотергейт».

Рис. 2.3. Президент США Річард Ніксон (Richard Nixon) перед зверненням до нації стосовно передання плівок за рішенням Верховного суду, 29 квітня 1974 року. (Знімок з Національного архіву США)